

23.69x25.89	1	11	עמוד	11	ספריים	הארץ -	21/10/2016	55615920-3
מאגנט הוצאת ספרי - 25910								

טיפול שורש לגבירה היפה

דקדוק הפה והאוזן: מהדורה מעודכנת

עוזי אורנן. הוצאת מאגנס, 242 עמודים, 78 שקלים

צביה ולדן

חלים הן קצת כמו בני אדם. אם אתה רוצה לעמוד על טבען ולדעת איך הן נוהגות, שאל את עצמך מאין הן באות, מאיזו משפחה, מהו השורש שלהן, מה קורה להן כשהן מתרבות, מה קורה להן כשהן נמצאות בסמיכות, תלויות במלה נוספת. שחק איתן ונסה לראות מי החברות שלהן, שייך אותן לקבוצות; הטח אותן – בעבר ובעתיד. כדוברי עברית המלים מוכרות לנו; מה שעלינו לעשות זה לחפש את הקשרים ביניהן ולבחון אותם. כך מגלים שבית רבים אינו ביתים, אלא פתים, שבית המיועד לחולים אינו בית חולים אלא בית חולים. ככה מגלים שלהכיר ולהתנכר הן בנות אותה משפחה. דוגמאות כאלה עומדות לרשות כל דובר, וצי"ר רק להעיר אותן, לארגן אותן באופן מודע כמסד נתונים של תבניות וכך להבין את הכללים שאפשר להפעיל עליהן. ככה נוצר דקדוק של הפה והאוזן.

כדי להבין את מבנה השפה לא די לעסוק במלים, צריך לעסוק גם בהגאים. פרופ' שלמה מורג – חתן פרס ישראל למדעי היהדות וחוקר מסורות שונות של העברית, שהתמקד בחקר מסורת התימנים – אמר פעם שכל הקנה נפתח בשאיפה ונגמר במפח נפש. ואכן, הדיבור שלנו עשוי ממלים; המלים עשויות הברות, וההברות עשויות מעיצורים ותנועות. כמעט הכל דיבורים, שאינם אלא רוח. לצורך הדיבור אנו שואפים אוויר ומוציאים אותו. כשאנחנו חוסמים את יציאת האוויר, כלומר עוצרים אותו, נוצרים עיצורים. פה (קוראים להם פונימות). ככתב הם מיוצגים ב-22 סימנים, אותיות עשרים ושתיים. כאשר האוויר ממשיך לזרום, כלומר לנוע, נוצרות תנועות – כאלה יש לנו חמש. המקום והאופן שבהם נעצרו האוויר קובעים את צלילי הדיבור, את ההגאים שיישמעו.

"דקדוק הפה והאוזן" יוצא לאור כעת, בפעם השנייה אחרי 70 שנה. מי שכתב את שתי המהדורות הוא פרופ' עוזי אורנן, בלשן עברי מוכר ואזרחי ישראלי מעורב, מגויס ולו-חמני בהיותו חבר באצ"ל נעצר על

70 שנה אחרי המהדורה הראשונה מעדכן עוזי אורנן את "דקדוק הפה והאוזן", שיטת הניקוד על פי שמיעה שהמציא. אף על פי שגם הוא מודה שהשיטה כבר לא מתאימה לעברית היום, יש בספר המצאות מענגות

אם נלמד לבטא כהלכה צילום: אן בומן

"מלכ"י" נחלק לשתי הברות – מל"כ"י – ולפיכך הם דיגשו את הכ"ף כאילו היתה בראש הברה. אורנן ביסס את הוראת הניקוד לא על החלוקה המסורתית להברות, אלא על היכולות של הדובר לבטא כהלכה ובדיוק כל מלה שיוצאת מפיו – הפה – ולשמוע – האוזן. אולם ב-50 השנים שחלפו הוא התפכח, כפי שהוא מודה בכנות: "דרך המב"טא הנכון. דרך זו אינה אלא משאלת לב. בעת כתיבת המהדורה הראשונה של ספר זה האמנתי כי היא ניתנת ללימוד, כי היא הדרך העדיפה מכל דרכי החלוקה להברות: אם נלמד לב"טא כהלכה, נכפיל את המכפלים ונבדיל בדיבורנו בין הברה סגורה לבין הברה פתוחה – נדע לכתוב ולנקד ברהיטות לפי מבטא המלים השגור על פינו היטב, ולא נצטרך לבנוז זמן ומרץ על חיפוש דוגמות, הזות טעם או חיפוש מלים מאותו שורש... אבל דרך זו שהוצעה במהדורה הראשונה של ספר זה והבאנו אותה כאן כמעט כלשונה – למעשה איננה קיימת". אורנן מצטיין באומץ לב, ביושר

למה שאנחנו קוראים דגש קל, אורנן קורא קשין; למיליות הוא קורא מלים זעירות; הוא מכנה הברה קצרה – רהוטה, שכן הוגים אותה ברהיטות, במהירות

ובנכונות להודות בטעות. אלא שהתפכחותו אינה שלמה, משום שהוא עדיין דבק בקביעות פוסקניות ומציג צורות שאינן נשמעות בעברית המתחדשת. אמנם אנחנו אומרים – דוב'דובים – אבל רק לעתים רחוקות נשמע את הצמד – מסך'מסכים. גורמים כבתיים רבים הביאו לתהפוכות מואצות במבטא, קרי בהגייה, אך אין אליהן התייחסות בספר. את מקורם של דוברי העברית מתקופת התחייה, שהיו קנאים לשפה, החליפו דוברים ילידיים שאינם נוהגים בעב'רית באותה חרדת קודש. לא זו בלבד שהם כמעט אינם נוקקים לניקוד, הם גם מתעלמים ממנו, ולעתים קרובות רואים בו מכשול.

נאמנו לתקווה להרחיב את המילון של העברית, הוא נוקט בספר "דקדוק הפה והאוזן" שלוש דרכים: הוא מחדש מלים; משתמש

התבוננות בהיכטיה השונים באותה תקופה (בחינה סינכרונית). הציר השני מתייחס לנתונים שיש לנו על השפה; מציאותם – כאלה שאפשר לראות אותם, ותיאורטיים – כאלה שאפשר להסיק על קיומם ולתאר אותם, אך לא בהכרח לצפות בהם. אורנן מתייחס גם לציר של הדיבור והכתב. הוא מבחין בין שני סוגים של כתב. כתב קווי, שבו כל המידע הצלילי מופיע ברצף, באותה שורה, כמו באנגלית או בספרדית, כך שגם מי שאינו מבין מה שהוא קורא, יכול להגות את הכתוב בקול ברמת דיוק גבוהה. לעומת הכתב הקווי, הכתב העברי (כמו הערבי) הוא רב ערוצי. האותיות אמנם מופיעות ברצף אחד, אך אליהן מצטרף הניקוד, המופיע גם מעליהן וגם מתחת להן, ואפילו בתוך. החלל שבאות מנוצל כדי להבחין בין ההגייה של הפ' בטיפש לבין הפ' ביופי, בין הב' במטבח לבין הב' בא"ב. במלים אחרות, העברית נוקקת לארבעה ערוצים כדי להיכתב. בניסוח פשטני, כדי לנקד כהלכה, על הדובר להיות מסוגל לחלק את המלים להברות. אלא שהרבה פעמים החלוקה האינטואיטיבית להברות אינה עולה בקנה אחד עם ההגדרה הלשונית של הברה. כך, למשל, כיכר מלכ"י ישראל נקראה בפי רבים כיכר מלכ"י ישראל, משום שבעיניהם,

ידי הבריטים ב-1944, הוגלה למח"נה עצורים בקניה ושהה בו עד 1948. בעת שישב שם לימד את חבריו עב'רית, ובלשונו: "היה לי שיעור אחד בשבוע וכל הימים שקדמו לו התכר ננתי אליו... רק בסוף קורסים אחדים, כשחברי התלמידים ביקשו שבכל סוף שיעור אכתוב להם סיכום, התחלתי להכין 'משהו שממנו התפתח הספר". כך נולדה המהדורה הראשונה של הספר, שעל כרכיו גדל דור שלם של בלשנים, שעברית היתה שפתם הטבעית, ובדרך כלל גם הראשונה, כלור מה דוברי עברית ילידיים, אך רובם ככולם התקשו לנקד כהלכה. "דק"דוק הפה והאוזן" היה מורה הנבוכים שלהם. עכשיו מופיעה המהדורה המעודכנת, שיש בה תוספות ושינויים, של ספר הלימוד הצנום ההוא. "נעים לי להיזכר", כותב אורנן, "ששנים כה רבות אחרי המהדורה הראשונה הגעתי ליום זה, שיכול אני להציע בו נוסח חדש לחומר ישן, מעין חידוש האדרת לאותה הגברת – שפתנו, הג' בירה היפה".

כדי לפרוש את הגישה המוצגת בספר מניח אורנן שִבְכָה (grid) של צירים שעליהם היא נשענת. הראשון מתייחס להבדל שבין בחינת השפה לאורך השנים – כלומר הסתכלות על ההיסטוריה שלה (בחינה דיאכרונית), לבין בחינת השפה לרוחב, כלומר,

בתחדישים של אחיו המשורר יונתן רטוש, שעל היקף יצירתו הלשונית אפשר ללמוד מספרה עב הכרס של מיכל אפרת "המלים המתבקשות: תחדישו של יונתן רטוש" (הוצאת בר אילן, תשע"א); והוא משתמש במלים מוכרות גם כיום, אך במשמעויות מחודשות, או אחרות מן הרווחות. כך, למשל, למה שאנחנו קוראים דגש קל, הוא קורא קשין; למיליות הוא קורא מלים זעירות; הוא מכנה הברה קצרה – רהוטה, שכן הוגים אותה ברהיטות, במהירות.

רטוש חידש משפחת מלים מן השרש ע.ג.ת, ביניהן עֶנְתָּ (כמו ישן) = בן אותו זמן (contemporary); עֶנְתָּ = תי = זמני, ארעי (temporary); עֶנְתָּה = בר'זמניות (simultaneous); ואילו אורנן מציע "עֶנְתָּ": "לפי הע"נ"ת נחלקים הפעלים לשישה פרקים: עבר, הווה, עתיד, ציווי, שם פעל ומ"קור". ענת אפוא פירושה זמן בהקשר של פעלים, כלומר (tense) ולא (time) – מונח שעדיין אין לו חלור פה עברית.

גם ברשימת המילואים למלים "חריגות" זוכר אורנן לכלול תריסר פריטים, שאמנם בודדים מכין הקוראים יהוה – כמו אֶסְתֵּר, לִזְבוּן, פֶּלֶס־תָּר – אך הם ירנינו פותרים תשבצים רבים. הספר רצוף ביחידות קטנות – "לעיון ואימון" – המיועדות לשינון ולחזרה על החומר. כל פינה כזאת מכילה דוגמאות מעשירות של ציורת פה מלים, חלקי פסוקים או אמרות מתיבת התהודה של העברית על רב"דיה השונים.

האם בכלל נחוץ, שווה וכדאי לה"קדיש כיום שעות רבות כל כך כדי ללמוד לנקד, ואם כן, כיצד לעשות זאת? הניקוד מסמן היום את הצורך להקפיד על קריאה מדויקת – בתור רה ובשירה, או הוא אמצעי לשבור את הכללים, כמו אצל המשורר אבות ישורון. הוא משרת את הפרסום כאמצעי למשוך את העין או לבטא אמירה תרבותית חברתית. חברת פז'גו, למשל, במשחק מלים קצת אלים, מציעה ללקוחותיה להתפגן, אך מנ"קדת את היחידוש בשנאיאה, אולי בחר סר הקפדה.

"דקדוק הפה והאוזן" שוב אינו מתאים לשמש ספר לימוד לדור העכשווי של דוברי העברית. לא רק האדרת חדשה, גם הגברת אחרת. אך לבלשנים ולמורים כדאי בהחלט ללגום ממנו. וכדרכו של ייז'יש, גם כשמגשישים אותו בקנקן חדש, עדיין אפשר להשתכר ממנו.